

Ο Απόστολος Παύλος στο εορτολόγιο

Ορθοδοξία / Μορφές

Ιωάννης Μ. Φουντούλης, Καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (+)

«Καιρός παντί πράγματι υπό τον ήλιον» κατά την Αγία Γραφή (1). «Καιρός ευδοκίας» (2) η σημερινή ημέρα. «Καιρός του ποιήσαι τω Κυρίω» (3).

Η Αγία Καθολική και Αποστολική Εκκλησία συναντάται σήμερα στον οικουμενικό – παγχριστιανικό εορτασμό της μνήμης των δύο κορυφαίων αποστόλων του Χριστού, του Πέτρου και του Παύλου.

Η Θεσσαλονίκη τιμά τη μνήμη του πρώτου ευαγγελιστού της, του ιδρυτή και θεμελιωτή της Εκκλησίας της, του αποστόλου Παύλου.

Οι Θεσσαλονικείς, αποδέκτες των δύο χρονικά πρώτων από τις δεκατέσσερις επιστολές του, αποδίδουν τον φόρο της τιμής στον ιερό τους διδάσκαλο.

Η Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μονή των Βλατάδων σεμνύνεται, γιατί, κατά αρχαιότατη και σεβάσμια παράδοση, ο χώρος της ήταν ο τόπος όπου ο μέγας απόστολος κήρυξε το ευαγγέλιο, όταν «ευαγγελιζόμενος ειρήνην, ευαγγελιζόμενος τα αγαθά» (4), έφθασε στη Θεσσαλονίκη. Στο λόφο αυτό που δεσπόζει της πόλεως έστησε το τρόπαιο του Χριστού και τον ανέδειξε αληθινό άμβωνα και φάρο του φωτός του Χριστού, που έκτοτε φωτίζει τους Θεσσαλονικείς και «πάντα άνθρωπον ερχόμενον εις τον κόσμον» (5). Για το λόγο αυτό χτίσθηκε προς τιμήν του το νότιο παρεκκλήσιο του καθολικού της Μονής. Έτσι, τιμώντας εκεί τον απόστολο και πατέρα μας στην πίστη και στεκόμενοι εκεί όπου στάθηκαν τα ωραία πόδια του (6), απευθύνουμε τη δόξα και την ευχαριστία και την προσκύνηση στον εν δόξη μεταμορφωθέντα Σωτήρα Χριστό, στον οποίον είναι αφιερωμένο το καθολικό της Μονής, «μεταμορφούμενοι» και εμείς «από δόξης εις δόξαν, καθάπερ από Κυρίου Πνεύματος» (7).

Κατά θεία οικονομία τον ιερόν αυτόν άμβωνα του αποστόλου Παύλου επέλεξε το Οικουμενικό Πατριαρχείο για να ιδρύσει το Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, διαιωνίζοντας έτσι τον οικουμενικό φωτιστικό ρόλο του τόπου αυτού και το έργο του αποστόλου των εθνών, που με την παρουσία του και το κήρυγμα του τον καθαγίασε.

Πως δε να μη θαυμάσει κανείς την φαινομενικά τυχαία, αλλά ασφαλώς κατά θεία οικονομία, συγκυρία του εγκαινισμού της πτέρυγος αυτής, που θα στεγάσει στο εξής τον κορμό και την κυψέλη των δραστηριοτήτων του Ίδρύματος, με τη μνήμη του αποστόλου Παύλου; Τι άλλο θα υπογράμμιζε καλλίτερα την ιστορική συνέχεια και τι άλλο θα συμβόλιζε εκδηλότερα τον σκοπό και θα προδιέγραφε εναργεστέρα το παρόν και το μέλλον του ιερού αυτού καθιδρύματος;

«Εύσημος» λοιπόν «ημέρα εορτής» (8), «καιρός ευδοκίας» (9), «καιρός του ποιήσαι τω Κυρίω» (10).

Στον συνδυασμό αυτό της μνήμης Παύλου και εγκαινίων του Ίδρύματος αποβλέποντας οι διοργανωτές των εορτών αυτών προέβλεψαν στο πρόγραμμα τις χθεσινές και τις σημερινές σεμνές λατρευτικές εκδηλώσεις, που κατακλείονται με την ομιλία-διάλεξη αυτή. Μετά την επίκληση της χάριτος του Θεού για τον καθαγιασμό του χώρου αυτού δια της αγιαστικής και φωτιστικής ενεργείας και δυνάμεως του αγίου Πνεύματος, εγκαινιάζεται έργω και η πνευματική λειτουργία του ιερού αυτού βήματος. Ευχηθείτε η ταπεινή αυτή αρχή να είναι απλά το οριακό αφετηριακά σημείο καταξιώσεως του λαμπρού αυτού οικοδομήματος για τη δόξα του Θεού και της αγίας Μεγάλης Του Καθολικής και Αποστολικής Εκκλησίας, για τη συνέχιση του έργου του ευαγγελισμού του κόσμου και της οικουμενικής

μαρτυρίας του αποστόλου Παύλου, του «σκεύους εκλογής» (11) του Χριστού, του Θεού και Σωτήρος μας.

Το θέμα της ομιλίας αυτής προσδιορίζεται από το πρόγραμμα: «Ο απόστολος Παύλος στο εορτολόγιο». Η διαπραγμάτευση θα είναι σύντομη, απαλλαγμένη από ρητορικούς φόρτους και ιστορικοφιλολογικές λεπτομέρειες. «Καιρός παντί πράγματι» (12). Εξ άλλου σκοπός μας δεν είναι ο εγκωμιασμός του μεγάλου αποστόλου, ούτε η αποτίμηση της σπουδαιότητας των τεραστίων διαστάσεων αποστολικού του έργου, ούτε η έξαρση του μεγέθους της προσωπικότητας του. Αυτό ήδη έγινε κατά τις λειτουργικές μας συνάξεις χθες και σήμερα, με τα ιερά αναγνώσματα, τους λόγους και τους ύμνους, επιλογή από τους οποίους ακούσαμε πριν από λίγο. Έτσι είδε τον Παύλο η Εκκλησία και με τους λαμπρούς αυτούς στίχους και τους ωραίους αυτούς μουσικούς τόνους έψαλε τη δόξα του. Αυτός είναι ο λόγος της Εκκλησίας, των πατέρων και διδασκάλων και υμνογράφων της, για το «στόμα του Κυρίου, την κρηπίδα των δογμάτων» (13), τον απόστολο Παύλο.

Μίλησε δε γι' αυτόν η Εκκλησία με λόγο, αλλά και με έργο. Μ' ένα λαλίστατο σύμβολο, την εορτή. Γιατί πραγματικά η ένταξη του αποστόλου Παύλου στο εορτολόγιό της κατά την σημερινή ημέρα, την 29η Ιουνίου, είναι η έκφραση του «πιστεύω» της γι' αυτόν, η συμπύκνωση και εκλαΐκευση της θεολογίας της για το πρόσωπο, τη διδασκαλία, το κήρυγμα και το ιεραποστολικό του έργο. Σύμβολο, που διαβάζεται από γραμματισμένους και αγράμματους, από σοφούς και ασόφους. Από εκείνους πάντως που έχουν, κατά την έκφραση του ίδιου του Παύλου, «νουν Χριστού»: «Ημείς δε νουν Χριστού έχομεν» (14).

Ας επιχειρήσουμε την αποκρυπτογράφηση του ιερού αυτού συμβόλου, της σημερινής εορτής.

Η Εκκλησία τοποθετεί κατά κανόνα, που φυσικά έχει και εξαιρέσεις, την μνήμη των αγίων της την ημέρα της εν Θεώ τελειώσεώς τους, δηλαδή την ημέρα του μαρτυρικού ή φυσικού θανάτου τους, την «γενέθλιο ημέρα» τους (15). Ο απόστολος Παύλος είναι ιστορικά μαρτυρημένο ότι μαρτύρησε στη Ρώμη με αποτομή της κεφαλής του (προνομιακή μεταχείριση – ήταν Ρωμαίος πολίτης) κατά το διωγμό των χριστιανών επί Νέρωνος (64-68 μ.Χ.). Ποια ημέρα; Την 29η Ιουνίου; Η απάντηση θα έπρεπε να είναι κατ' αρχήν καταφατική, βάσει των όσων ανωτέρω είπαμε.

Τα πράγματα όμως περιπλέκονται. Στην Ανατολή – η 29η Ιουνίου είναι η ημέρα της μνήμης του αποστόλου Παύλου κατά το Ρωμαϊκό εορτολόγιο – μαρτυρείται ως ημέρα μνήμης του η 28η Δεκεμβρίου (16). Η περιπλοκή γίνεται ακόμα μεγαλύτερη από το γεγονός ότι και στις δύο περιπτώσεις, την 29η Ιουνίου δηλαδή στη Ρώμη

και την 28η Δεκεμβρίου στην Ανατολή, η μνήμη του αποστόλου Παύλου συνεορταζόταν με τη μνήμη του αποστόλου Πέτρου. Και τα δύο εορτολόγια στις δυο αυτές ημέρες αναγράφουν ό,τι περίπου ακούσαμε σήμερα στον όρθρο κατά την ανάγνωση του συναξαρίου του Μηνολογίου: «Μνήμη των αγίων ενδόξων και πανευφήμων αποστόλων και πρωτοκορυφαίων Πέτρου και Παύλου». Για τον Πέτρο είναι ιστορικά μαρτυρημένο ότι μαρτύρησε και αυτός στη Ρώμη κατά το διωγμό του Νέρωνος «σταυρωθείς κατά κεφαλής» (17), δηλαδή με το κεφάλι προς τα κάτω (μη προνομιακή μεταχείριση - δεν ήταν Ρωμαίος πολίτης). Συνέπεσε να μαρτυρήσουν το ίδιο έτος και την ίδια ημέρα, δηλαδή την 29η Ιουνίου ή την 28η Δεκεμβρίου; Λίγο απίθανο, αλλά όχι αδύνατο. Την ίδια ημερομηνία, αλλά σε διαφορετικά έτη; Περισσότερο απίθανο και μάλλον αδύνατο. Ότι όμως μαρτύρησαν την ίδια ημέρα μας το βεβαιώνουν διάφορες παλαιές μαρτυρίες, που είναι όμως μάλλον υστερογενείς. Προσπαθούν μ' άλλα λόγια εκ των υστέρων να δικαιώσουν με τον τρόπο αυτό τον συνεορτασμό, που ήδη υφίστατο. Επί τη βάσει της παραδόσεως αυτής οι ιαμβικοί στίχοι του συναξαρίου του Μηνολογίου, ποίημα Χριστοφόρου πατρικίου του Μυτιληναίου (1Α' αιώνας), τοποθετούν την ίδια ημέρα, την 29η Ιουνίου, τον μαρτυρικό θάνατο των δύο αποστόλων:

«Σταύρωσις είλε κήρυκα Χριστού Πέτρον,

τομή δε Παύλον τον τέμνοντα την πλάνην.

Τη ενάτη σταυρόν Πέτρος είκαδ' άορ δέ γε Παύλος» (18).

Ήδη όμως και το Ιερωνυμιακό λεγόμενο μαρτυρολόγιο (Δ' αιώνας) σημειώνει ως γενέθλιο ημέρα, ημέρα δηλαδή του θανάτου, και των δύο αποστόλων («natale sanctorum apostolorum Petri et Pauli») την 29η Ιουνίου. Η ημέρα όμως αυτή ως ημερομηνία μνήμης και των δύο αποστόλων είναι παλαιότερη κατά ένα ακόμη τουλάχιστον αιώνα. Στις 29 Ιουνίου του έτους 258 ο πάπας Σίξτος ο Β' μετακόμισε, πιθανόν για λόγους ασφαλείας, τα λείψανα των δύο αποστόλων από τους αρχικούς τόπους της ταφής τους στην κατακόμβη του αγίου Σεβαστιανού. Άραγε η ημέρα αυτή επελέγη τυχαίως ή ήταν ήδη γνωστή ως ημέρα κοινής μνήμης τους στη Ρώμη και πριν από το 258; Η περίοδος όμως αυτή καλύπτεται από ιστορικό σκοτάδι.

Εν πάση όμως περιπτώσει η ανακομιδή των λειψάνων των δύο αποστόλων στις 29 Ιουνίου 258 είναι η ιστορικά βεβαιωμένη αφετηρία του κοινού εορτασμού της μνήμης τους. Στο εξής στη Ρώμη τελούσαν τρεις συνάξεις κατά την ημέρα αυτή: στο μαρτύριο - αρχικό τάφο και ναό του αγίου Πέτρου στη Via Aurelia στο Βατικανό, στο μαρτύριο - αρχικό τάφο και ναό του Αγίου Παύλου στη Via Ostia και «in Catacumbas» στη Via Appia, όπου και των δύο τα λείψανα (19).

Συμπερασματικά: Είναι πολύ πιθανό ότι η 29η Ιουνίου εισήχθη στο εορτολόγιο ως ανάμνηση ανακομιδής των λειψάνων. Η ανάμνηση της ανακομιδής εύκολα μετατρέπεται σε «μνήμη», φαινόμενο συχνά απαντώμενο στο χριστιανικό εορτολόγιο. Η σύνδεση των δύο αποστόλων σε κοινή εορτή, κατά την εξήγηση αυτή, θα πρέπει να έχει την αφετηρία στην κοινή ανακομιδή των λειψάνων τους την ίδια ημέρα, την 29η Ιουνίου 259. Κατά τα ανωτέρω, η ρωμαϊκή σύναξη προς τιμήν και των δύο αποστόλων « utriusque » « in Catacumbas » την 29η Ιουνίου είναι η εορτή-μητέρα της σημερινής εορτής. Ένα, ασθενές έστω, επιχείρημα υπέρ της θέσεως αυτής βρίσκομε σε υπαινιγμό του συναξαρίου της σημερινής ημέρας:

«Ει δε και ύστερον (σε σχέση με τον απόστολο Πέτρο) ετελειώθη ο μακάριος Παύλος τω χρόνω, αλλ' εν ενί τόπω αυτών τα λείψανα» (20).

Πεισθήκατε και σεις; Θα προσπαθήσω να σας μεταπείσω.

Λησμονήσαμε ότι, στην Ανατολή η μνήμη των αποστόλων σημειωνόταν επί μακρό και ίσως από παλαιότατων χρόνων την 28η Δεκεμβρίου. Τι ήταν για την Ανατολή η ημέρα αυτή; Η πραγματική ή υποθετική ημέρα του θανάτου των δυο αποστόλων, κατά την παράδοση που ήδη μνημονεύσαμε; Ή προήλθε από ανάμνηση της ρωμαϊκής εορτής, μετατοπισμένης σε μια αντίστοιχη ημερομηνία του έτους; Ο Ιούνιος και ο Δεκέμβριος είναι παράλληλοι ηλιακοί μήνες - άξονες- οι μήνες του θερινού και του χειμερινού ηλιοστασίου αντίστοιχα. Η υπόθεση συγγενείας των δύο εορτασμών, Ρώμης και Ανατολής, ενισχύεται από το γεγονός της σχεδόν ταυτότητος των δύο αντιστοιχών ημερομηνιών: 29 Ιουνίου - 28 Δεκεμβρίου. Ή, ακόμα πιο χαρακτηριστικά της πλήρους αντιστοιχίας τους. Σε ορισμένα εορτολόγια της Ανατολής η μνήμη των δύο αποστόλων δεν σημειώνεται στις 28, αλλά στις 29 Δεκεμβρίου. Οι τυχαίες συμπτώσεις δεν μπορούν να υπερβαίνουν ορισμένα λογικά όρια πιθανοτήτων.

Όπως όμως και αν έχει το πράγμα, η μεγάλη εορτή της Ρώμης κέρδισε γρήγορα έδαφος εις βάρος της εορτής της Ανατολής, ώσπου την εξετόπισε τελείως. Βρισκόμαστε σε εποχές ειρηνικής συμβίσεως, αμοιβαίων επιδράσεων και αντιδόσεων αγάπης μεταξύ των δύο Εκκλησιών. Ο δεύτερος μετά τον

Κωνσταντίνειο, Ιουστινιάνειος λαμπρός ναός των αγίων Αποστόλων, στη Νέα Ρώμη, την Κωνσταντινούπολη, εγκαινιάζεται στις 29 Ιουνίου του σωτηρίου έτους 550. Αν όχι πρωτύτερα, τουλάχιστον από το 550, ο κύβος έχει ριφθεί και κέρδισε οριστικά και αμετάκλητα η ρωμαϊκή λειτουργική παράδοση έναντι της ανατολικής. Η 28η ή 29η Δεκεμβρίου ως ημέρα μνήμης των κορυφαίων αποστόλων τελικά λησμονήθηκε.

Επανερχόμαστε στο θέμα του διπλού εορτασμού, δηλαδή της μνήμης των δυο αποστόλων την ίδια ημέρα. Ο συνεορτασμός αυτός έχει άραγε ιστορικά αίτια τον θάνατο των δύο αποστόλων την ίδια ημέρα ή την ανακομιδή των λειψάνων τους στις 29 Ιουνίου του έτους 258, ή έχει θεολογικούς λόγους; Συνηθέστερα οι θεολογικές ερμηνείες έπονται στην προσπάθεια δικαιώσεως και εμβαθύνσεως σε μια από ιστορικούς λόγους καθιερωμένη εορτή. Καμιά φορά όμως -όχι σπάνια- συμβαίνει και το αντίθετο. Οι θεολογικοί λόγοι προηγούνται και γεννούν μια εορτή και η συναξαριστική, λαϊκή συνήθως, παράδοση έρχεται εκ των ύστερων να της προσφέρει κάποια ιστορική κάλυψη. Τέτοια παραδείγματα υπάρχουν αρκετά στο χριστιανικό εορτολόγιο, έστω και κάπως μεταγενέστερα. Οι άνθρωποι σκέπτονται πάντα με τον ίδιο τρόπο και η ιστορία επαναλαμβάνεται και στα λειτουργικά φαινόμενα. Π.χ. οι γιορτές των Χριστουγέννων και των Θεοφανείων. Οι διάσπαρτες μνήμες των προφητών κατά την προ των Χριστουγέννων περίοδο. Οι μνήμες της συλλήψεως και της γεννήσεως του Προδρόμου κατά τη φθινοπωρινή ισημερία και το θερινό ηλιοστάσιο. Η μνήμη των μεγάλων αλεξανδρινών θεολόγων και πατέρων Αθανασίου και Κυρίλλου στις 18 Ιανουαρίου. Η μνήμη των τριών Ιεραρχών στις 30 Ιανουαρίου. Ο συνεορτασμός της μνήμης Ιωάννου του Χρυσοστόμου και Γρηγορίου του Παλαμά του «Νέου Χρυσοστόμου», στις 13 Νοεμβρίου στη Θεσσαλονίκη κ.ο.κ.

Στην περίπτωση μας φαίνεται πιο πιθανό το φαινομενικά και συνηθέστερα επόμενο. Η κοινή γιορτή των δύο κορυφαίων αποστόλων Πέτρου και Παύλου στη Δύση και στην Ανατολή δεν είναι νοητό να είναι άσχετη προς την προσπάθεια της Εκκλησίας να τονίσει την ισότητα των δύο μεγάλων αποστόλων. Κατ' επέκταση αντιπροσωπευτικά στα πρόσωπα των δύο να εξάρει και την ισότητα του αποστολικού συλλόγου, αυτήν την ίδια την αποστολικότητα, ενότητα και συλλογικότητα της αγίας Εκκλησίας του Χριστού. Ο κορυφαίος Πέτρος - πάντα πρώτος και πάντα δεξιά στις παραστάσεις — ισοροπεί με το «σκεύος της εκλογής», τον Παύλο. Η εξ Ιουδαίων - εκ περιτομής - Εκκλησία με την εξ Εθνών Εκκλησία και, αν θέλετε, η Εκκλησία της Δύσεως με την Εκκλησία της Ανατολής.

Αιρετικές παραφυάδες ήδη από την αποστολική εποχή υπερτόνισαν τον ένα, υποβιβάζοντας είτε και αρνούμενοι την αποστολική ιδιότητα του άλλου. Η

Εκκλησία, συνδέοντας τους σε κοινή εορτή, ορθοτόμησε τον λόγο της αληθείας. Τόνισε και εξέφρασε έμπρακτα όχι μόνο την ισότητα των αποστόλων, αλλά και πιο πέρα απ' αυτή και δι' αυτής, τη χριστοκεντρικότητά της. Είναι Εκκλησία και του Πέτρου και του Παύλου, των αποστόλων του Χριστού. Η μάλλον δεν είναι Εκκλησία ούτε του Πέτρου, ούτε του Παύλου ατομικά, ούτε κανενός άλλου ανθρώπου - αποστόλου. Και για να μιλήσουμε με τα ίδια τα λόγια του Παύλου: Δεν μπορεί να λέγει κανείς στην Εκκλησία? εγώ είμαι του Παύλου, εγώ του Απολλώ, εγώ του Κηφά (Πέτρου), εγώ του Χριστού. «Μεμέρισται ο Χριστός; Μη Παύλος (ή Πέτρος) εσταυρώθη υπέρ υμών; ή εις το όνομα Παύλου (ή Πέτρου) εβαπτίσθητε;» (21). «Τίς ουν εστι Παύλος, τίς δε Απολλώς (τις δε Πέτρος), αλλ' ή διάκονοι δι' ων επιστεύσατε και εκάστω ως ο Κύριος έδωκεν;» (22). «Ωστε μηδείς καυχάσθω εν ανθρώποις? πάντα γάρ υμών εστιν? είτε Παύλος είτε Απολλώς είτε Κηφάς είτε κόσμος είτε ζωή είτε θάνατος είτε ενεστώτα είτε μέλλοντα, πάντα υμών (της Εκκλησίας δηλαδή) εστιν, υμείς δε Χριστού, Χριστός δε Θεού» (23).

Και οι δύο είναι μαθηταί του Χριστού, απόστολοι του Χριστού, κήρυκες του Ευαγγελίου του Χριστού, «στύλοι και εδραιώματα» (24) της Εκκλησίας του Χριστού, ισότιμα όργανα και όχι αίτιοι της εν Χριστώ σωτηρίας.

Για την ανάδειξη αυτής της ισότητας και συλλογικής αποστολικότητας οι δύο κορυφαίοι απόστολοι συνεικονίζονται ήδη από παμπάλαια εποχή, από το Β' αιώνα, σε μετάλλια, σε νωπογραφίες κατακομβών, σε σαρκοφάγους και αργότερα σε μωσαϊκά, τοιχογραφίες και φορητές εικόνες και παραστάσεις είτε συμβολικά ως δύο πρόβατα που έχουν στη μέση τον αμνό-Χριστό, το σταυρό ή το μονόγραμμα του Χριστού, είτε με τη γνωστή από την εικονογραφική παράδοση μορφή τους, στην παράδοση του νόμου (*traditio legis*), ή σε αυτοτελείς παραστάσεις- σε συμπλέγματα εναγκαλισμού και ασπασμού ή σε ιερατική κατά μέτωπο στάση να κρατούν την Εκκλησία που συμβολικά εικονίζεται με μικρό ναό- μόνοι αντικρυστά σε εξέχουσες αντίστοιχες θέσεις των τοίχων ή των πεσσών των ναών («οι δοκούντες στύλοι είναι» (25)), ή μαζί με τον σύλλογο των αποστόλων, κατέχοντας πάντα την κεντρική θέση? στην παράσταση της εσχάτης κρίσεως καθήμενοι στους δύο κεντρικούς θρόνους, «κρίνοντες τας δώδεκα φυλάς του Ισραήλ» (26). Υπερβαίνοντας δε την ιστορική πραγματικότητα οι θεολογούντες ζωγράφοι, συνεπείς προς το πνεύμα της Εκκλησίας και εκφραστές του, ιστορούν τον Παύλο παρόντα και δεύτερο μετά τον Πέτρο στην κοινωνία των αποστόλων, στην ανάληψη του Κυρίου και στην πεντηκοστή, παρά την όψιμη αντίδραση του οσίου Νικόδημου του Αγιορείτου στο «Πηδάλιο» του (27).

Και το κυριότερο. Μετά την προσθήκη του Παύλου ο σύλλογος των αποστόλων παραμένει δωδεκαμελής στις παραστάσεις, στους ύμνους και στην συλλογική

γιορτή τους (28).

Είναι «οι απόστολοι», οι «δώδεκα» (29), ο ιερός αριθμός που αντιστοιχεί στις δώδεκα φυλές του Ισραήλ, που κατά παράδοση σύμπτωση ή προφητική εξεικόνιση κι' αυτές στην ουσία ήσαν δεκατρείς μετά τη διάσπαση σε δύο της φυλής του Ιωσήφ (Εφραΐμ και Μανασσή). Έτσι για να φανεί η σχετικότητα των αριθμών του κόσμου αυτού και η υπερβατικότητα της θείας πραγματικότητας, που συμβολικά και τυπικά μόνο εξεικονίζουν. Οι δώδεκα απόστολοι είναι, κατ' εκπλήρωση του τύπου εκείνου, οι δώδεκα πατριάρχες, γενάρχες και κριτές του νέου Ισραήλ της χάριτος, οι δώδεκα πυλώνες και οι δώδεκα θεμέλιοι του τείχους της πόλεως της αγίας, της καινής Ιερουσαλήμ, που καταβαίνει εκ του ουρανού από του θεού, που έχει την δόξαν του Θεού (30), της Εκκλησίας. Επάνω στους δώδεκα θεμελίους της είναι γραμμένα «δώδεκα ονόματα», τα ονόματα «των δώδεκα αποστόλων του αρνίου» (31). «Μέτρον ανθρώπου, ο εστιν αγγέλου» (32).

Η διαμεσολάβηση δε της νηστείας, της λεγομένης των αγίων αποστόλων, που μαρτυρείται ήδη από τις «Αποστολικές Διαταγές» (Αντιόχεια - τέλος Δ' αιώνα) (33), δεν έχει ίσως άλλο λόγο υπάρξεως, παρά να υπογραμμίσει την σύνδεση Πεντηκοστής και αποστολικής μνήμης. Οι τιμώμενοι απόστολοι δεν είναι οι άνθρωποι Πέτρος, Παύλος, Ιωάννης, Φίλιππος, Ναθαναήλ κλπ., αλλά οι απόστολοι του Χριστού, τα όργανα του Πνεύματος του αγίου, που εκχύνεται «επί πάσαν σάρκα» (34) κατά την ημέρα της Πεντηκοστής. Αυτό «διαιρεί τα χαρίσματα» (35)· αυτό ανέδειξε τους αλιείς πάνσοφους διδασκάλους του ευαγγελίου του Χριστού (36)· αυτό τελειώνει τους ατελείς και «όλον συγκροτεί τον θεσμόν της Εκκλησίας» (37). Σ' Αυτόν, τον εν Τριάδι αποκαλυπτόμενο Θεό, στον ευδοκούντα Πατέρα, στον σαρκωθέντα Λόγο και στο χρίον τους αποστόλους Πνεύμα, «η δόξα εν τη Εκκλησία» (38).

Για τον λόγο αυτό οι ναοί που ανεγείρονται προς τιμήν των αποστόλων είναι συνηθέστερα κοινοί, του Πέτρου και του Παύλου. Οι ύμνοι οι συντεθειμένοι προς τιμήν τους είναι συνηθέστερα κοινοί και οι σπάνιες δευτερεύουσες γιορτές, που είναι εγκατασπαρμένες στα διάφορα εορτολόγια, είναι κατά κανόνα κοινές γιορτές του Πέτρου και του Παύλου, μαζί, οφειλόμενες μάλλον σε εγκαίνια ναών που χτίσθηκαν προς τιμήν τους (39).

Παρόμοια προέλευση έχει και η «μνήμη των αγίων και κορυφαίων αποστόλων Πέτρου και Παύλου», που αναγράφεται στο Τυπικό του 1' αιώνα της Μεγάλης Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως την Παρασκευή της Διακαινησίμου. Πρόκειται για την πασχαλινή σύναξη, που κατά το τοπικό έθος ετελείτο «εν τω αγιωτάτω αποστολείω του αγίου Πέτρου τω συγκειμένω τη αγιωτάτη Μεγάλη Εκκλησία και εν τω Ορφανοτροφείω» (40).

Υπάρχουν όμως, όπως σε κάθε κανόνα, και εξαιρέσεις.

Για τον Πέτρο έχουμε την εορτή της προσκυνήσεως (41) της τιμίας αλύσεώς του, των δεσμών του, στην Ανατολή και της καθέδρας του στη Δύση (42).

Για τον Παύλο βρίσκομε υπαινιγμούς σ' ένα παλαιό τροπάριο, την υπακοή, που ψάλλεται στον όρθρο της 29ης Ιουνίου μεταξύ γ' και δ' ωδής των κανόνων:

«Ποία φυλακή ουκ έσχε σε δέσμιον;

ποία δε Εκκλησία ουκ έχει σε ρήτορα;

Δαμασκός μέγα φρονεί επί σοί, Παύλε?

είδε γαρ σε σκελισθέντα φωτί.

Ρώμη σου το αίμα δεξαμένη

και αυτή κομπάζει.

Αλλ' η Ταρσός πλέον χαίρει

και πόθω τιμά σου τα σπάργανα.

Αλλ' ω Παύλε απόστολε,

το καύχημα της οικουμένης,

προφθάσας ημάς στήριξον».

Πρόκειται πιθανότατα για τοπικούς εορτασμούς και συνάξεις σε διάφορες πόλεις-σταθμούς της ζωής και της ιεραποστολικής του δραστηριότητας. Για τις πόλεις που τον γνώρισαν ρήτορα ή δέσμιος; για την Δαμασκό που τον είδε «σκελισθέντα φωτί» (43)? για τη Ρώμη που δέχθηκε το μαρτυρικό του αίμα, για την Ταρσό την γενέθλια πόλη του. Όλες αυτές οι πόλεις γιόρταζαν την τοπική τους αυτή γιορτή την ίδια ημέρα, στις 29 δηλαδή Ιουνίου; Πολύ πιθανόν, αν και διάφορες, δευτερεύουσες όπως είπαμε, μνείες που διασώθηκαν στο εορτολόγιο (44), μπορούν

να βρουν την ερμηνεία τους μ' αυτό τον τρόπο. Τουλάχιστον η μνήμη της «Αναβλέψεως» του αποστόλου Παύλου μπορεί να ήταν αφετηριακά η τοπική εορτή της Δαμασκού (45). Ο υπαινιγμός σ' αυτή του ανωτέρω τροπαρίου είναι νομίζω σαφής.

Πάντως είναι γεγονός πως κάθε πόλη και χώρα διέσωζε στη μνήμη της τα ίχνη της διαβάσεως του Παύλου και τα τιμούσε.

Ας μείνουμε στη Θεσσαλονίκη.

Μιλήσαμε στην αρχή για το παρεκκλήσιο της Μονής Βλατάδων, που στεγάζει τον κατά την παράδοση τόπο του κηρύγματος του Παύλου (46). Λίγο έξω από τα ανατολικά τείχη στον σημερινό οικισμό που φέρει το όνομα του και συγκεκριμένα στο κτήμα της Φιλοπτώχου Αδελφότητος, κάτω από το νεώτερο παρεκκλήσιο και κοντά στον ανεγειρόμενο μνημειακό ναό που χτίζεται προς τιμήν του, δείχνουν και τιμούν μέχρι σήμερα το σπήλαιο-αγίασμα του αποστόλου Παύλου (47). Εκεί, κατά την παράδοση, κρύφθηκε όταν διώχθηκε από την πόλη. Και είναι πολύ πιθανόν να είναι αληθινή η παράδοση αυτή, αν την συνδυάσουμε με τον εντός των τειχών γειτονικό κατά την παράδοση τόπο του κηρύγματος του, την Μονή Βλατάδων. Κατά την εποχή της τουρκοκρατίας έδειχναν στη Ροτόντα πέτρινο άμβωνα, τον «άμβωνα του Παύλου» (48). Κατά την μαρτυρία του Συμεών Θεσσαλονίκης (+1429) παρεκκλήσιο «συγκείμενον» με το ναό της Αχειροποιήτου - πιθανότατα το νότιο, η σημερινή αγία Παρασκευή - ετιμάτο επ' ονόματι του αποστόλου Παύλου. Εκεί κατευθυνόταν η λιτανεία από την αγία Σοφία, την Μεγάλη Εκκλησία της Θεσσαλονίκης, για να τελεσθεί εκεί ο μεγάλος εσπερινός της εορτής (49). Η λειτουργία ετελείτο την επομένη στον ναό των αγίων Αποστόλων, ακαθορίστου σήμερα θέσεως, που δεν ταυτίζεται πάντως με τον ναό που τιμάται σήμερα επ' ονόματι τους βόρεια της πλατείας Βαρδαρίου (50). Στο παρεκκλήσιο της Αχειροποιήτου φυλασσόταν ο λίθος «εν ω έτυψαν αυτόν» (τον απόστολο Παύλο). Είχε λαξευμένη την μορφή του Παύλου και δεχόταν τις ευλαβικές εκδηλώσεις τιμής και τους ασπασμούς των πιστών (51). Ο λίθος σήμερα δεν σώζεται. Σώζεται όμως το επίγραμμα, που ήταν χαραγμένο σ' αυτόν, στον κώδικα της Βιέννης Theol . Gr . 218, φ. 482v:

«Εν τώδε Παύλος τανυθείς πριν τω λίθω,

ήνεγκε ράβδων αφορήτους αικίας.

Ξεσθείς δε τανύν μορφοτύπω γλυφίδι,

τας προσκυνήσεις λαμβάνει και τα γέρα» (52).

Η τιμή του αποστόλου Παύλου αναζωπυρώθηκε τον τελευταίο αιώνα στον ελλαδικό γεωγραφικό χώρο, με κέντρο τα μαρτυρούμενα από τις Πράξεις των Αποστόλων σημεία διαβάσεως του και τους τόπους που η παράδοση διέσωζε στη μνήμη των γενεών. Την αρχή σημείωσε ο λογιώτατος μακαριστός αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος, διάσημος και πολυγραφότατος ιστορικός, καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών και ακαδημαϊκός Χρυσόστομος Παπαδόπουλος. Το 1925 συνέστησε υπαίθριο εσπερινό με Παύλειο λόγο στον ιερό βράχο του Αρείου Πάγου στην Αθήνα. Εκεί εντοιχίσθηκε το 1938 και χάλκινη πλάκα με το κείμενο του κηρύγματός του στους Αθηναίους (Πράξ. ιζ´ 22-32). Η πράξη αυτή συνεχίζεται αδιάκοπα μέχρι σήμερα (53).

Κατά μίμηση της καλής αυτής αρχής, που πρόδρομο της είχε, χωρίς να είναι γνωστό τότε, στην βυζαντινή πράξη της Εκκλησίας της Θεσσαλονίκης, για την οποία μιλήσαμε αμέσως πιο πάνω, και άλλες πόλεις φιλοτιμήθηκαν να κάνουν κάτι παρόμοιο, συνδεδεμένο με τον εσπερινό της παραμονής ή της ίδιας ημέρας της εορτής των κορυφαίων:

-Η Κόρινθος στο βήμα του Γαλλίωνος.

-Η Κρήτη στους Καλούς Λιμένες.

-Η Ρόδος στη Λίνδο.

-Η Κύπρος στην Πάφο.

-Η Βέροια στο βήμα του Παύλου.

-Οι Φίλιπποι στη φυλακή του.

-Η Νικόπολη στα ερείπια των βασιλικών της.

-Η Απολλωνία στην Εγνατία οδό.

-Η Κατερίνη στη Μεθώνη.

-Η Χαλκίδα παρά τον Εύριπο.

-Η Μονή Βλατάδων στο χώρο της,

-Η Θεσσαλονίκη αρχικά, κατά παράδοξη σύμπτωση με τη βυζαντινή πράξη, στο αίθριο της Αχειροποιήτου και πρόσφατα στο φερώνυμο οικισμό.

Το ίδιο θα γινόταν και στην Πέργη της Παμφυλίας, στην Αντιόχεια της Πισιδίας,

στο Ικόνιο, στα Λύστρα, στη Δέρβη, στην Τρωάδα, στην Άσσο, στην Έφεσο, στη Μίλητο, στη Γαλατική χώρα και στην Ταρσό, αν οι ιστορικές τύχες του γένους των χριστιανών δεν ήταν κατ' άνθρωπον τόσο τραγικές στους τελευταίους αιώνες και ιδιαίτερα στον παρόντα αιώνα τον απατεώνα.

Το 1951, με τη συμπλήρωση 1900 χρόνων από την έλευση του αποστόλου Παύλου στην Ελλάδα, διοργανώθηκε λαμπρός εορτασμός και παγχριστιανικό προσκύνημα στους τόπους διελεύσεως και παραμονής του (54). Ο εορτασμός αυτός έδωσε νέα ώθηση στην ανάπτυξη της ιδιαίτερης τιμής του. Ο απόστολος Παύλος δίκαια προεβλήθη ως ο απόστολος της Ελλάδος, ως ο εν Χριστώ πνευματικός πατέρας και χειραγωγός της στην πίστη του Χριστού.

Όλα αυτά, όχι άσχετα προς το γεγονός της αναπτύξεως των θεολογικών και βιβλικών σπουδών και της ανθήσεως των θεολογικών γραμμάτων στον ελλαδικό χώρο (55), ακόμη και της προβολής του Παύλου από ορθόδοξες χριστιανικές ιεραποστολικές προσπάθειες και κινήσεις (56), ως του κατ' εξοχήν δραστήριου και ιδανικού ιεραποστόλου και προστάτου των, ίσως και μιας υπολανθάνουσας αντιδυτικής διαθέσεως - Ρώμη και Πέτρος θεωρήθηκαν στη Δύση, υποσυνείδητα και στην Ανατολή, ως ταυτόσημα (57) - συνετέλεσαν στην κατ' ουσίαν διατάραξη της αρχικής ισορροπίας στην τιμή των δύο κορυφαίων αποστόλων. Οι θεολογικοί λόγοι που επέβαλαν την ισορροπία αυτή εξασθένησαν ή μάλλον έπαυσαν να έχουν την βαρύτητα που είχαν τω καιρώ εκείνω. Χτίσθηκαν ναοί και παρεκκλήσια προς τιμήν αυτή τη φορά μόνο του Παύλου και γράφηκε ειδικό απολυτίκιο από τον αρχιεπίσκοπο Χρυσόστομο Παπαδόπουλο («Εθνών σε κήρυκα..» (58), αντί του κοινού παλαιού «Ως των αποστόλων πρωτόθρονοι...»), συντάχθηκαν ιδιαίτερες ακολουθίες μόνο γι' αυτόν, εξ αφορμής μάλιστα των κατά τόπους εορτασμών, που μνημονεύσαμε ανωτέρω (59).

Η σημερινή όμως κοινή εορτή των δύο κορυφαίων αποστόλων του Χριστού, του Πέτρου και του Παύλου, εξακολουθεί να παραμένει στο διηνεκές σαν υπόμνημα της ισότητας τιμής των δύο μεγάλων αποστόλων του Χριστού. Την επιβάλλει η ιστορική και θεολογική συνέχεια, η αιωνία μνήμη, το αιώνιο παρόν της αγίας καθολικής και αποστολικής Εκκλησίας τον Χριστού, «του μεγάλου Θεού και Σωτήρος» (60), «της ελπίδος ημών» (61).

Υποσημειώσεις:

(1) Έκκλ. γ', 1.(2) Ψαλμ. -ξχ], 13.(3) Ψαλμ. ρη', 126.(4) Ρωμ. ι, 15 (Ήσ. νβ', 7· Ναούμ β', 1).(5) Ίωάν. α, 9.(6) Πρβλ. Ρωμ. ι, 15(7) Β' Κορ. Υ, 18.(8) Ψαλμ. π', 3(9) Ψαλμ. ξη', 13(10) Ψαλμ. ρη', 126(11) Πράξ. Θ', 15.(12) Εκκλ. γ', 1(13) Πρβλ. ιδιόμελο λιτής 29 Ιουνίου, τροπάριο δ'.(14) Α' Κορ. β', 16.(15) Γ. ΤΣΕΤΣΗ, Η

ένταξις τών αγίων στο Εορτολόγιο, Κατερίνη (1991), σελ. 31-32.(16) G. GARITTE, *Le Calendrier Palestino-Georgien du Sinaiticus 34 (Xe siecle)*, [Subsidia Hagiographica 30], Bruxelles 1958, σελ . 112, 419-420.(17)Συναξάριο 29 και 30 Ιουνίου Η . DELEHAYE, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, Bruxellis 1902, στ . 778, 779.(18) Βλέπε ομοίως το πέμπτο ιδιόμελο της λιτής της 29ης Ιουνίου, ποίημα Ιωάννου μοναχού: «Οι της άνω Ιερουσαλήμ πολίται, η πέτρα της πίστεως, ο ρήτωρ της Εκκλησίας του Χριστού, η της Τριάδος δυάς, του κόσμου οι σαγηνευταί, καταλίποντες σήμεραν τα επί γης, επορεύθησαν εν αθλήσει προς Θεόν...». Βλέπε και το αντίφωνο ad Magnificat της ρωμαϊκής ακολουθίας της 29 ης Ιουνίου: « Hodie Simon Petrus ascendit crucis patibulum . Hodie clavicularius regni gaudens migravit ad Christum . Hodie Paulus apostolus , lumen orbis terrae , inclinato capite , pro Christi nomine martyrio coronatus est ».(19) Βλέπε *Deposito martyrum* (Γ΄ αιώνας): « III Kalendas Julii , Petri in Catacumbas et Pauli Ostiense » και *Martyrologium Hieronymianum* (Δ΄ αιώνας: « Romae , via Aurelia , natale Sanctorum Apostolorum Petri et Pauli , Petri in Vaticano , Pauli in via Ostiensi , utriusque in Catacumbas , passi sub Nerone », καθώς και τον ύμνο του Ε΄ αιώνα (J . MIGNE , *Patrologia Latina* , τ. 17, 1215): «T ante per Urbis ambitum stipata tendum agnima , trinis celebratur viis festum sanctorum Martyrum ».(20)H. DELEHAYE, *Synaxarium...*, στ. 779.(21) Α΄ Κορ. α΄, 13.(22) Α΄ Κορ. γ΄, 5.(23) Α΄ Κορ. γ΄, 21-23.(24) Πρβλ. Α΄ Τιμ. γ΄, 15. Γαλατ. β΄, 9. Αποκ. γ΄, 12.(25) Γαλάτ. β΄, 9.(26) Ματθ. ιθ΄, 28. Λουκ. κβ΄, 30.(27) Ο όσιος Νικόδημος θεωρεί ανιστόρητο και «αποπώτατον.. το να ζωγραφίζουν τον Απόστολον Παύλον, εν τη Αναλήψει και εν τη Πεντηκοστή, εις καιρόν όπου ο Παύλος έγινε μαθητής του Χριστού μετά την Ανάληψιν και Πεντηκοστήν και τον του Στεφάνου λιθοβολισμόν». Πηδάλιον, Αθήναι 1957, σελ. 321.(28) Είναι χαρακτηριστικό ότι την 30 η Ιουνίου αναγράφεται στα Μηνολόγια και στα Συναξάρια «η μνήμη» ή «η σύναξις των αγίων (ή τιμίων) αποστόλων» αορίστως ή και συγκεκριμένως «των αγίων και ενδόξων ιβ΄ αποστόλων». Και στις δύο περιπτώσεις κατά την αναγραφή των ονομάτων, με σύντομο συναξάριο ή χωρίς συναξάρι για τον καθένα, πρώτος τίθεται πάντοτε Πέτρος και δεύτερος ο Παύλος. η αρίθμηση σταματά στο δωδέκατο («πρώτος Πέτρος.., δεύτερος Παύλος... , τρίτος... , δωδέκατος Ιούδας Ιακώβου...»). Ο Μαθθίας και οι εβδομήκοντα τίθενται εκτός αριθμού.(29) Ματθ. ι΄, 1.2.5? κ΄, 17 κλπ.(30) Αποκ. κεφ. κα΄.(31) Αποκ. κα΄, 14.(32) Αποκ. κα΄, 17.(33) Βιβλ. Ε΄, κεφ. 20. J.MIGNE, *Patrologia Graeca*, τ. 1, 900-901.(34) Ιωήλ γ΄, 1. Πραξ. β΄, 17.(35) Στιχηρά άινων Πεντηκοστής, τροπάριο γ΄. (36) Απολυτίκιο της Πεντηκοστής.(37) Στιχηρά άινων Πεντηκοστής, τροπάριο γ΄. (38) Εφεσ. γ΄, 21.(39) Στο Κωνσταντινουπολιτικό εορτολόγιο αναγράφονται τρεις τέτοιες «μνήμες» των δύο κορυφαίων αποστόλων: στις 29 Οκτωβρίου (εγκαίνια του ναού «εν τω Ορφανοτροφείω»), στις 19 Νοεμβρίου (εγκαίνια του ναού «εν τοις

Διακονίσης») και στις 8 Αυγούστου (εγκαίνια του ναού τους «εν τω Περιτειχίω»). Βλ. Η . D ELEHAYE , Synaxarium ..., στ. 175-176, 240, 878.(40) J. MATEOS, Le Typicon de la Grande Eglise, τ . II [Orientalia Christiana Analecta 166], Roma 1963, σελ . 104. Κατά την πράξη της Κωνσταντινουπόλεως οι ημέρες της Διακαινησίμου εβδομάδος αποκτούσαν το εορτολογικό τους θέμα από τον ναό στον οποίο γινόταν οι συνάξεις. Έτσι τη Δευτέρα αναγράφεται η «μνήμη των αγίων αποστόλων», επειδή «η τοιαύτη σύνοδος» ετελείτο στον ναό των αγίων Αποστόλων «τω μεγάλω». Την Τρίτη η «μνήμη της Παναγίας Δεσποίνης ημών Θεοτόκου», στις Βλαχέρνες. Την Τέταρτη πάλι η «μνήμη της υπερενδόξου Δεσποίνης ημών Θεοτόκου», «εν τοις Χαλκοπρατείσι». Την Πέμπτη η «μνήμη των αγίων αποστόλων Ιωάννου του Ευαγγελιστού και Ιακώβου του αδελφού αυτού», «εν τω Παλατίω και εν τω επωνύμω αυτού ναό τω όντι πλησίον της Μεγάλης Εκκλησίας». Την Παρασκευή «εν τω Ορφανοτροφείω», όπως είδαμε. Το Σάββατο, τέλος, τίθεται η μνήμη Ιωάννου του Προδρόμου· «τελείται δε η τοιαύτη σύναξις εν τοις Σπαρακίω». J . MATEOS , Le Typicon ..., τ. II , σελ. 96-106. Ίχνη της παλαιάς αυτής πράξεως μπορούν να επισημανθούν στα αποστολικά και ευαγγελικά αναγνώσματα των ημερών αυτών και στα προκείμενα και αλληλουαρία τους. Στο σημερινό εορτολόγιο υπάρχει μόνο η εορτή της «Ζωοδόχου (ή Ζωηφόρου) Πηγής», του ομωνύμου αγιάσματος της Πόλεως, κατά την Παρασκευή της διακαινησίμου, «δι' αγάπην της υπεραγίας Θεοτόκου». Η μεταγενεστέρα αυτή σύναξη στο ναό της Θεοτόκου-Πηγής αντικατέστησε στο εορτολόγιο την παλαιότερα του αποστολείου «εν τω Ορφανοτροφείω», και η μνήμη της Θεοτόκου τη μνήμη των κορυφαίων αποστόλων. Η παράδοση στην εξέλιξή της ακολούθησε την ίδια πορεία.(41) Στις 16 Ιανουαρίου: «Μνήμη του αγίου και κορυφαίου αποστόλου Πέτρου, εν η και την προσκύνησιν ποιούμεθα της τιμίας μερίδος των περιτεθεισών αυτώ αλύσεων δια το της πίστεως κήρυγμα...». Η. DELEHAYE , Synaxarium .., στ. 395.(42) Στις 18 Ιανουαρίου : « Cathedra Petri in Roma ». Το θέμα της εορτής αυτής αναλύεται από τον ανώνυμο μελετητή του Ε΄ αιώνα , απόσπασμα του λόγου του οποίου παρατίθεται στο Breviarium Romanum, όπου αποδίδεται στον άγιο Αυγουστίνο : « Institution solemnitatis hodiernae a senioribus nostris Cathedral nomen accepit , ideo quod primus Apostolorum Petrus h odie episcopatus cathedram suscepisse referatur ». Μ . RIGHETTI , Manuale di Storia Liturgica , τ . II , Milano 1955, σελ . 352-355. Η εορτή αυτή δεν πρέπει να είναι άσχετη προς την προσκύνηση της τιμίας αλύσεως του Πέτρου της Ανατολής, όπως τουλάχιστον δείχνουν οι ημερομηνίες (16 και 18 Ιανουαρίου). Παρόμοια εορτή μαρτυρείται και για τις 22 Φεβρουαρίου στην Εκκλησία της Αντιοχείας (« Cathedra Petri in Antiochia »). Για να χρησιμοποιήσουμε ένα σύγχρονο όρο, ήταν κάτι σαν «θρονικές εορτές» της Ρώμης και της Αντιοχείας αντίστοιχα.(43) Πράξ. θ΄, 3? κς΄, 13.(44) Στο Γεωργιανό Καλενδάριο του Ι΄ αιώνα, του κώδικα 34 της Μονής Σινά, επί παραδείγματι, η

μνήμη του αποστόλου Παύλου απαντά στις 30 Απριλίου, στις 27 Ιουνίου και στις 19 Αυγούστου. Βλ. G . GARITTE , *Le Calendrier ...*, σελ. 212, 262 και 306.(45) «Η ανάβλεψις Παύλου του αποστόλου» ή εκτενέστερα «Η ανάβλεψις του αγίου Παύλου του αποστόλου, περί ης Λουκάς ο θεϊός εν ταις Πράξεσι των αποστόλων διέξεισι» (πρβλ. Πράξ. θ´, 17-18) αναγράφεται σε ορισμένους κώδικες του Συναξαρίου της Κωνσταντινουπόλεως την 1η Σεπτεμβρίου. Βλ Η. DELEHAYE , *Synaxarium ...*, στ. 4, 21-23? 38-39.(46) Γ. ΣΤΟΓΙΟΓΛΟΥ, Η εν Θεσσαλονίκη Πατριαρχική Μονή των Βλατάδων [Ανάλεκτα Βλατάδων 12], Θεσσαλονίκη 1971, σελ. 28. Είναι αξιοσημείωτο ότι το παρεκκλήσιο αυτό φέρεται τιμώμενο επ' ονόματι και των δύο κορυφαίων αποστόλων.(47) Ν. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, «Ο άγιος Παύλος εις Θεσσαλονίκην και το ναΐδριόν του», Μακεδονικόν Ημερολόγιον 1950, σελ. 215-219. Το παρεκκλήσιο της Φιλοπτώχου Αδελφότητος χτίσθηκε το 1920.(48) Α. ΛΕΤΣΑ, Ιστορία της Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1961, σελ. 237, υποσ. 1, όπου παράθεση από τον περιηγητή Μ. Ε. COUSINERY , *Voayage dans la Macedoine* , Paris 1831, τ. I-II , σελ. 34-35.(49) ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Υποτύπωσις εν συνόψει των ακολουθιών του όλου ενιαυτού, κωδ. Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος 2047, φ. 20 r : «και ευθύς η λιτή εν τω ναώ του αγίου Παύλου, τω συγκειμένω τω ναώ της Θεοτόκου της Αχειροποιήτου, ένθα και ο λίθος, εν ω έτυψαν αυτόν». Ι. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, «Μαρτυρίαί του Θεσσαλονίκης Συμεών περί των ναών της Θεσσαλονίκης» Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής τ. 21 (1976) σελ. 138? 175-176.(50) ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Υποτύπωσις..., όπ. Και Ι. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, Μαρτυρίαί..., σελ. 138, 168.(51) ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Υποτύπωσις..., όπ. Και Ι. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, Μαρτυρίαί..., σελ. 138. 175 - 176.(52) Ιδιαίτερα διαφωτιστική είναι η μικρή εισαγωγική σημείωση που προτάσσεται της αναγραφής των στίχων στο χειρόγραφο: «Στίχοι ιαμβικοί επιγεγραμμένοι τη τιμία εικόνη του αγίου ενδόξου και κορυφαίου αποστόλου Παύλου, ήτις εικών εκ λίθου εστί και, ως άδεται, εν τούτω τω λίθω τας τεσσαράκοντα παρά μίαν έλαβε τυπτήσεις». Στην Β´ προς Κορινθίους επιστολή του(ια´, 24) ο Απόστολος Παύλος λέγει ότι «υπό Ιουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα παρά μίαν» έλαβε. Η σχετική αφήγηση των Πράξεων των Αποστόλων (ιζ´, 1-10) δεν μαρτυρεί ότι συνέβει αυτό και στη Θεσσαλονίκη.(53) Τα αφορώντα στη σύσταση και τη μέχρι του 1986 ιστορία του εορτασμού αυτού βλέπε στην διεξοδική μελέτη του Σεβ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΘΕΜΕΛΗ, Το χρονικόν του εσπερινού επί του ιερού βράχου του Αρείου Πάγου (1921-1986), Αθήναι 1986.(54) Βλέπε ογκώδη τόμο με τίτλο? Πανηγυρικός τόμος εορτασμού της 1900 ης επετείου της ελεύσεως του αποστόλου Παύλου εις Ελλάδα, επιμελεία του γεν. γραμματέως της επιτροπής του εορτασμού καθηγητού Αμίλκα Σ. Αλιβιζάτου, εν Αθήναις 1953.(55) Φαίνεται ότι η προσπάθεια αναδείξεως του Αρείου Πάγου ως προσκυνηματικού χώρου αρχίζει ήδη από του αρχιεπισκόπου Αθηνών Μελετίου Μεταξάκη (1918-1920) και σ' αυτό συνέβαλαν οι καθηγηταί

Αμίλκας Αλεβιζάτος, Γρηγόριος Παπαμιχαήλ και Ευάγγελος Αντωνιάδης, του οποίου μάλιστα τρεις μονογραφίες που δημοσιεύθηκαν μεταξύ των ετών 1918 και 1932 αφορούν στο θέμα αυτό (Ο άγνωστος θεός 1918, Ο απόστολος Παύλος εν Αθήναις 1920, Η εν Αρείω Πάγω ομιλία και η νεωτέρα κριτική επιστήμη 1920, Η κατάσταση των Αθηνών επί της εποχής του Αποστόλου Παύλου 1932). Βλ. ΜΗΤΡΟΠ. ΧΡΥΣ. ΘΕΜΕΛΗ, Το χρονικόν..., σελ. 6-13.(56) Κληρικοί των Αθηνών, όπως ο Νικ. Παπαδόπουλος και Μάρκος Τσακτάνης, με τα Κατηχητικά τους Σχολεία είχαν ήδη αρχίσει προ του 1925 να επισκέπτονται τον Άρειο Πάγο και να εορτάζουν εκεί. Βλ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΧΡΥΣ. ΘΕΜΕΛΗ, Το χρονικόν..., σελ. 6-13.(57) Τέτοιες στάσεις είχαν σαν αποτέλεσμα τη διόρθωση ορισμένων τροπαρίων της ακολουθίας της 29 ης και 30 ης Ιουνίου των Μηναίων, με το σκεπτικό ότι «ανάρμοστον εστιν εις την Εκκλησίαν ημών η λέξις Ρώμη, ως χρηματίσαντος του Θείου αποστόλου, ου μόνον της Ρώμης, αλλ' όλου του κόσμου διδασκάλου και φωστήρος. Ιδία δε ούτος πρώτος την της Αντιοχείας συνεστήσατο Εκκλησίαν». Έτσι η φράση «και Ρώμη συγχαίρει χορεύουσα» του δοξαστικού των αποστίχων του εσπερινού απαλείφεται, το «ο ουρανόθεν την χάριν δεδεγμένος» του πρώτου στιχηρού των αίνων μετατρέπεται σε «ο του ανάρχου Πατρός Υιός και Λόγος» (29 Ιουνίου) και οι φράσεις «διό μεμακάρισται και αναδέδειξαι της παμμεγίστου των πόλεων δόξα και κλέος και Εκκλησίας, Πέτρε, εδραίωμα» του πρώτου στιχηρού των αίνων της 30 ης Ιουνίου διορθώνεται σε «του κόσμου δε γέγονας, Πέτρε, διδάσκαλος, κήρυξ και πίστεως και Εκκλησίας δόξα και κλέος και πύργος άσειστος». ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΟΥ, Τυπικόν Εκκλησιαστικόν, εν Κωνσταντινουπόλει 1874.(58) Το τροπάριο είχε πανελλήνια διάδοση, αν και αρχικά είχε γραφεί ειδικά για τον εν Αθήναις εορτασμό. Η φράση του «Αθηναίων διδάσκαλον» μετατρεπόταν κατά περίπτωση σε «Κορινθίων», «Ροδίων», «Φιλιπησίων», «Θεσσαλονικέων διδάσκαλον» κλπ.(59) Οι «Ζηλωταί του Χριστού» δημοσίευσαν το 1935 στον Πειραιά ειδική ακολουθία για τον εσπερινό εορτασμό στον Άρειο Πάγο και αλλού με τίτλο «Ιεροί εσπερινοί ύμνοι του αποστόλου Παύλου, ψαλλόμενοι κατά την εσπέραν της 29 ης Ιουνίου, ημέραν της μνήμης των κορυφαίων Παύλου και Πέτρου εις ανάμνησιν της ελεύσεως του αποστόλου Παύλου εν Ελλάδι, εορταί διοργανωθείσαι παρά των Ζηλωτών του Χριστού εν Αθήναις, Κορίνθω, Θεσσαλονίκη, Νικοπόλει (Πρεβέζης), Βερροία, Κρήτη και Φιλίπποις (Καβάλλας)». Τα τροπάρια της ακολουθίας που ψάλλεται στον Άρειο Πάγο είναι ανθολογημένα από τα εν χρήσει Μηναία. Τυπική διάταξη και «το μουσικόν μέρος» του εσπερινού αυτού συνέταξε ο Εμμ. Φαρλέκας. Βλ. ΜΗΤΡΟΠ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΘΕΜΕΛΗ, Το χρονικόν..., σελ. 18-25 και 44. Ήδη στην ακολουθία των «Ζηλωτών» παρατηρείται αντιστροφή της παραδοσιακής θέσεως των ονομάτων των αποστόλων («Παύλου και Πέτρου» αντί «Πέτρου και Παύλου). Το αποφασιστικότερο βήμα προς την κατεύθυνση αυτή έγινε στην έκδοση του

Μηναίου του Ιουνίου της Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος (1972). Σ' αυτή προτάσσεται στους αίνους της 29 ης το στιχηρό του αποστόλου Παύλου (το αυτόμελο «Ο εξ Υψίστου κληθείς...»), και τίθεται δεύτερο το στιχηρό του Πέτρου («Ο του ανάρχου Πατρός...»). Προστίθεται δε σε παράρτημα ειδική ακολουθία του αποστόλου Παύλου, για να ψάλλεται στους επ' ονόματί του ναούς, ποιηθείσα από τον υμνογράφο π. Γεράσιμο Μικραγιαννανίτη, με το παράδοξο μάλιστα συναξάριο «Τη κθ' του αυτού μηνός μνήμη του αγίου ενδόξου και πανευφήμου αποστόλου και πρωτοκορυφαίου Παύλου». Αντίστροφα αφαιρείται το όνομα και το συναξάριο του Παύλου από τη συλλογική μεθέορτο σύναξη της 30 ης Ιουνίου. Παρομοία ακολουθία συνέθεσε ο π. Γεράσιμος για τον εορτασμό της μνήμης του αποστόλου Παύλου στη Θεσσαλονίκη. Και εδώ στο συναξάριο της 29 ης Ιουνίου μνημονεύεται μόνο ο Παύλος. Βλ. ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, «Απόστολος Παύλος», Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου εις τιμήν και μνήμην τον αγίου ενδόξου αποστόλου Παύλου, ιδρυτού της Εκκλησίας Θεσσαλονίκης (22-24 Νοεμβρίου 1987), Θεσσαλονίκη 1989, σελ. 479-496.(60) Τιτ. β', 13.(61) Α' Τιμ. α', 1.

Πηγή: Περιοδικό «Κληρονομιά», τ. 22 (1990), σελ. 245-271.

<http://bit.ly/1aHpp6Z>